

UDK 787.1/.4(497.16)(091)

Pregledni rad

Slobodan JERKOV (Podgorica)

slobodan.jerkov@gmail.com

SUNOVRAT GUSLANJA

Od kada se u Crnoj Gori počelo pjevati uz gusle, razni događaji su bili podsticaj za guslare-hroničare. Tokom minulih vremena stvarani su novi tekstovi, rimovani deseterci i tako je nastajao drugačiji stil nego onaj korišten kod starih junačkih epskih pjesama. Nažalost, kada je bilo za očekivati da se guslanje podigne na još viši – umjetnički nivo, svjedoci smo prisustva sve većeg guslarskog kiča koji potire ono po čemu su crnogorski guslari bili poznati i poštovani u svijetu.

Ključne riječi: Crna Gora, gusle, tekstovi, kič, publika

Kada je tema narodno muzičko stvaralaštvo u Crnoj Gori, najčešće se govori i piše o guslama. Veoma rijetko se pominju i aerofoni instrumenti, dok su ostali nepoznanica. Na primjer, u Muzičkoj enciklopediji se, od narodnih muzičkih instrumenata u Crnoj Gori, pominju samo: „gusle, bubnjevi, svirale, talambasi, zile, boriye, duduk, piskovi i diple“.¹ Razloge za takav odnos prema narodnoj muzičkoj tradiciji u Crnoj Gori treba tražiti u činjenici da, za razliku od velikih evropskih država, naša istorija muzike nije tako bogata podacima o njenom stvaranju i razvitku produktivne i reproduktivne muzičke djelatnosti tokom vjekova. Istorijske okolnosti su uslovile da je tokom dugog niza godina bilo velikih prekida u kontinuitetu razvoja muzičke kulture u Crnoj Gori.² Uz to, Crnogorci nijesu jednostavno preuzimali, već su vjekovima stvarali kulturne vrijednosti koje čine osnovu vlastite muzičke kulture, a na tim temeljima je muzika izgrađena kao umjetnost naroda. Samim tim i izražajna tehnika, ma koliko „primitivna“, ima svoju kulturno-istorijsku i geografsku uslovljenost. Ni pjevanje epskih pjesama u uskom ambitusu, kakvo je kod Crnogoraca, nije bez pravila i tradicije. Prema tome, ništa nije samo po sebi „primitivno“ ako je u biti potpuno i dovršeno, ako kao izraz odgovara unutrašnjoj potrebi muzičkog izražavanja.

¹ M. S. Vlahović, Crnogorska muzika, Muzička enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1971, sv. I, str. 388.

² S. J., Uvod u muzički folklor Crne Gore, CANU, Paradigme diskursa kulture u Crnoj Gori, knjiga 21, Podgorica, 2019, str. 279.

Kod značajnog broja muškaraca u Crnoj Gori, bez obzira na obrazovanje, sredinu, pa i vrijeme u kojem žive, veoma je razvijen kult epike. Ljudi su na taj način izražavali samosvijest, ponos i pouzdanje u sebe i svoju zajednicu. Većina putopisaca i muzikologa zapisali su da u mnogim crnogorskim domovima, kako gradskim tako i seoskim, „na zidu vise gusle“. Ovdje moramo dodati da se ova konstatacija ne odnosi samo na Crnogorce koji žive u Crnoj Gori, već i na one koji žive daleko od domovine.

Sredinom XV vijeka Crna Gora je pala pod osmanlijsku vlast i tada se u njoj pogoršavaju socijalno-ekonomske prilike dok u Evropi dolazi do značajnih pozitivnih promjena. Na ovom geografskom prostoru sporadično se održava patrijarhalna, tradicionalna umjetnost ili, preciznije rečeno, ljudi se ponovo vraćaju svojim korijenima – folkloru. Tekstovi pjesama su pretežno epski, uglavnom istiniti, jednostavni; opjevaju bojeve, slave realne ličnosti, podržavaju radnju uvijek tačno i dosljedno. Pored gusala, u upotrebi je bio bubanj i to su nekoliko vjekova bili jedini instrumenti.

U novonastaloj atmosferi, uloga muzike a samim tim i instrumenata nije bila ista. Najizraženiji vid narodnog stvaralaštva pod osmanlijskom okupacijom je epska poezija koja opijeva sjajnu prošlost Crnogoraca. U takvim životnim prilikama gusle su bile neizbježni pratilac i podrška, kako borcima protiv osmanlijske vlasti, tako i onim lutajućim pjevačima koji su putovali po svijetu govoreći o tužnoj sudbini naroda i stvarajući pritom našu istorijsku epiku. To što su tadašnji zapaženi guslari bili mahom slijepi, odgovor nalazimo u činjenici da su prethodno bili borci protiv agresora. Kada su izgubili vid u boju ili ih Osmanlije surovo kaznile, latili su se gusala i tako zarađivali sebi za život, istovremeno usavršavajući stil izvođenja guslarskih pjesama.

Od druge polovine XIX i tokom XX vijeka u evropskim stručnim časopisima sve češće je pisano o crnogorskom „posljednjem rapsodu u Evropi“ prastarog homerovskog stila i njegovoj junačkoj epici koja se nigdje više ne njeguje u tako originalnoj i staroj formi kao u Crnoj Gori. Ipak, mnogi su bili skloni da takvo stvaralaštvo smatraju „monotonim“ ili „jednostavnim“ što u osnovi nije tačno. Potvrdu nalazimo kod njemačkog muzikologa Gustava Bekinga koji tvrdi da je: „Za epski cilj i sadržaj, tehnički i umjetnički visoko savršeno i adekvatno“.³ Kod etnomuzikologa Valtera Vinša nailazimo na isto mišljenje. On, između ostalog, daje podatak da je „guslarski notni sistem“ sa pratećom tehnikom „star oko hiljadu godina“ i da „umjetnički savršeno odgovara intencijama herojsko-epskog izraza“.⁴ Naučnici – kako domaći, tako i strani – saglasni su u ocjeni da su guslari i guslanje najbolji u Crnoj Gori, u

³ W. G. Beking, *Der musikalische Bau des montenegrinischen Volksepos*, Amsterdam, 1933, 7.

⁴ W. Wünsch, *Die Geigentechnik der südslavischen Guslaren*, Wien, 1934, 32.

poređenju sa pripadnicima drugih naroda gdje se takođe gusla (Srbija, Bosna i Hercegovina, Albanija, itd.).⁵ Svaka nacija je u muzički folklor utkala doživljajne, stvaralačke i izražajno-umjetničke karakteristike podneblja gdje je nastajala. Sa tim i takvim pjesmama izrastale su generacije Crnogoraca, pa je logično da su takav napjev i guslanje ostavili traga na mlade ljude koji su tako stasavali.

Porijeklo gusala vodi iz Azije, a vjeruje se da je na Balkansko poluostrvo prenio u doba Vizantije, u periodu između VIII i IX vijeka. Postoji i druga teorija po kojoj su gusle na današnju teritoriju Crne Gore donijeli Grci još u antičko doba, jer su i oni koristili taj instrument. Kako su živjeli i na ovim prostorima, gusle su još od tada, pa sve do današnjih dana prisutne u crnogorskom narodnom muzičkom stvaralaštvu.

Naziv gusala vodi porijeklo od praslovenske riječi koja znači žica. U pitanju je jednostruni instrument, izrađen od jedinstvenog komada javorovog (orahovog, hrastovog) drveta, a gudalo od istog ili tvrdog drveta. Guslar sjedi dok gusla, a instrument naslanja na noge, među koljenima. Štimuje ga prema sebi (pjevaču), koji je uvijek viši muški glas (tenor). Guslarska vokalna i instrumentalna melodija kreće se u obimu kvarte i, kao kod ostalih pjesama koje nemaju instrumentalnu pratnju, koristi netemperovani sistem. Za precizno bilježenje pjevanja i sviranja na guslama potrebno je posebno notografisanje.⁶

Guslanje je ostalo osnovni i najčešći oblik narodnog vokalno-instrumentalnog izražavanja kod Crnogoraca. Guslarev repertoar zavisio je (i zavisi) od karaktera skupa koji ga sluša; pored dugih, postoje i kratke pjesme koje u guslarskom izvođenju nijesu uvijek u službi cjeline, već su „uvertira“ za neku drugu pjesmu koju će izvesti. Razlikujemo nekoliko tipova sviranja na guslama: melodiozno – „meko“, koje se uglavnom svira u ravničarskim krajevima (na primjer – u Zeti) i „oštro“ koje je karakteristično za brđanske guslare (na primjer – u Crmnici). Pored navedenog, pjevač može skoro doslovno da pjeva istu melodiju koju svira na guslama, a mogu biti i dvije različite melodije (pjevana i svirana) koje se kao u kontrapunktu stapaju u jednu cjelinu (dvoglas), što se smatra umjetnički veoma vrijednim guslanjem. Radosav J. Vešović o guslanju u Vasojevićima kaže: „Način guslanja i pjevanja uz gusle nije svuda isti ni kod svih guslara jednak. Tako Vasojevići u Lijevoj Rijeci, matici plemena, pjevaju sa manje otezanja, dosta kratko, sa više čvrstine u glasu i udaraju na slogove, zadržavajući se na posljednjem slogu...“⁷ Dok „udara“ (gudi), odnosno svira uz gusle, guslar otpjeva nekoliko stihova, tek toliko da

⁵ W. G. Becking, *Der Musikalische bau des Montenegrinischen Volksepos*, Amsterdam, 1939, VIII–IX.

⁶ S. J., *Ispitivanje muzikalnosti djece u Crnoj Gori*, magistarski rad, Titograd, 1986, str. 5.

⁷ R. J. Vešović, *Pleme Vasojevići*, reprint izdanje, Sarajevo, 1935, str. 410.

zadovolji trenutak svoje potrebe za pjesmom i ritmom guslarskog resitala. Kada je muzički stvorena atmosfera za ispoljavanje osjećanja, slušaoci se lako mogu uživjeti u istorijska zbivanja o kojima pjeva guslar.

*

I nakon teških trenutaka pod raznim okupatorima, značaj gusala nije blijedio. Kada su došla mirna vremena, moglo bi se reći da su gusle i dalje bile veoma popularne o čemu svjedoče crnogorski naučnici u svojim radovima. Radosav Vešović piše da nema plemena „...bez darovitih guslara i tužilja. Gusle zamjenjuju veselje i zabavu i svirku i razonodu društva... Ne čuje se nigdje harmonika ili tambura.“⁸ Novo Vujošević iz Kuća popularnost i pjevanje uz gusle vezuje za splet niza okolnosti i dodaje da su one „bile instrument koji je pobuđivao i podsticao na nova slobodarska pregnuća. Osim toga, u Crnoj Gori, pa i u ovom dijelu, gusle su bile osnovni muzički narodni instrument. Ljudi nijesu mogli da biraju, jer su u većini slučajeva gusle bile jedina mogućnost da se, da tako kažemo, muzički izraze. Gusle su zapravo bile istinski ljudski razgovor koji je razveseljavao, rastuživao, zanosio, oduševljavao...“⁹ U Durmitorskom kraju, po akademiku Petru Vlahoviću, zabavni život je vrlo oskudan i to potkrepljuje sljedećim činjenicama: „Mladež nedjeljom i praznikom, kada zrenu borovnice i jagode, izlazi na padine Štuoca u branje, a po završenom poslu (...) tu se veseli, pjeva i igra do zahoda sunca. Pjesme su raznovrsne – od epskih, u kojima se opisuju događaji minulih epoha, do lirskih u kojima preovlađuju motivi iz čobanskog života... Gusle su vrlo omiljen muzički instrument i u naše dane.“¹⁰ U oblasti Crmnica, o zabavnom životu stanovnika Jovan Vukmanović u etnološkom radu, između ostalog, piše da postoje dva tipa guslanja: „stariji – bez ukrasa i noviji – sa usklađenim glasom u odnosu na sviranje gusala.“¹¹ Književnik i folklorista Vuk Minić zaključuje: „U ove krajeve su stizale pjesmarice, ali su prihvatane samo one junačkih pjesama, pogodne za kolektivni doživljaj prošlosti. U njima su muškarci ovih krajeva nalazili svoje slavne pretke, tražili mjesto za sebe, no ono drugo samo intimno, u mislima.“¹²

⁸ R. J. Vešović, *Pleme Vasojevići*, reprint izdanje, Sarajevo, 1935, str. 410.

⁹ N. Vujošević, *Što mi ti je da mi ti je*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, str. 54.

¹⁰ P. Vlahović, *Neke etničko-antropološke karakteristike sela Crne Gore na Durmitoru*, prilozi proučavanju etničkih procesa, Prijepolje, 1987, str. 154.

¹¹ J. Vukmanović, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988.

¹² V. Minić, *Domaće i ruske teme, Globalna skica folklorne sredine i njeni vaspitni uticaji*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990, str. 112.

Navedni rukopisi već pripadaju prošlosti. Novo vrijeme je donijelo sa sobom i nove običaje. Posljednjih decenija stvaraju se novi tekstovi, rimovani deseterci, drugačijeg stila nego što su bili tekstovi nekadašnjih junačkih epskih pjesama i uglavnom su izvođeni na stare napjeve i svirku. Međutim, posebno je pitanje kvaliteta novih epskih tekstova i načina njihovog predstavljanja na guslama koji su, nažalost, ispod svakog kriterijuma. Korijene tog problema nalazimo kod publike. Jer, kada je u pitanju pjevanje uz gusle, publika je oduvijek imala jak uticaj na stvaranje i mijenjanje pjesme, utičući kako na stav guslara, tako i na ono što bi se moglo nazvati – stilom, čak i sadržajem pjesme, što direktno proizilazi iz mjesta i prilike u kojoj se gusla. Komercijalne priredbe, snimljene ploče, kasete i kompakt-diskovi, prisustvo na internetu, stvorili su od guslara krajem 20. i početkom 21. vijeka – estradne zvijezde. Sve ovo omogućava da se gusle mogu čuti svuda: u automobilu, u ugostiteljskim objektima, javnom prevozu... Tako je u posljednje vrijeme ovo česta slika: umjesto da vas domaćin kuće počasti pjesmom uz gusle, on vas pita koju pjesmu želite da čujete sa njegovog CD-a.

O najnovijoj guslarskoj praksi, ako ne idemo na guslarska sijela, najbolje saznajemo iz različitih nosača zvuka koji se uglavnom objavljuju ilegalno. Možemo ih kupiti na ulici, u salama gdje se održavaju guslarski „koncerti“, na tezgama gdje se prodaju „suveneri“... Kako bismo shvatili o kakvom šundu je riječ, prezentovaćemo neke upečatljive primjere novih stremljenja „guslarskih zvijezda“ i naslove novih „muzičkih“ ostvarenja. Pored malobrojnih poznatih imena izdavačkih kuća, najčešće su prisutna ona – anonimna. U skladu sa navedenim je i grafička oprema koja je primjer dizajnerskog kiča. Iz uvodnih tekstova koji se nalaze na omotu, ne može se dobiti ni minimum informacija, što je i za očekivati jer se tako izbjegava provjera kvaliteta i registracija firme. Ali, zato piše da je „zabranjeno umnožavanje i presnimavanje“ što nažalost govori o popularnosti tog izvođača. U većini slučajeva obavezna je slika guslara obučenog u kopiju narodne nošnje sa instrumentom. Pored imena i prezimena slijedi i „titula“: „Narodni guslar“, „Šampion“, „Prvak Crne Gore“, „Prvak Festivala guslara (...) godine“, a obavezno se podvlači i iz kog kraja dolazi, recimo: „Guslar Božidar Đukić iz Vasojevića“. Za razliku od ranijih vremena kada se nije znalo za autora teksta i melodije, sada se obavezno ističu imena svih koji su učestvovali u stvaranju nove guslarske pjesme, a to su uglavnom tekstopisac i guslar-izvođač. Već na omotu možemo shvatiti da su tekstovi koje smišljaju sami guslari veoma nekvalitetni. Naziv nosača zvuka, pored imena guslara, takođe je bitan i najčešće se odnosi na naslov jedne od snimljenih pjesama: „Oćemo li, moj đetiću, zapjevati Karadžiću“, „Zlo ti jutro, Crna Goro“... Negdje su stihovi zamijenjeni jednostavnim naslovom koji daje informaciju o snimljenim pjesmama: „Ponovo Kosovo“, „Srpske oči kamom izvađene“,

„Slobodan Milošević od Gazimestana do Haga“, „Pogibija Pavla N. Bulatovića, ministra vojnog“, „Vjero moja pravoslavna“ i „Srbinu je svetinja najveća, krst i kumstvo, riječ i svijeca“ koje pjevaju guslari iz Pljevalja. Ponekad je na naslovnoj strani i posveta: „Ovaj tužni spjev posvećujem stradalom Srpstvu u okupiranom Kosmetu“ ili fotografija ličnosti o kojoj se pjeva (na primjer: Ratka Mladića, Radovana Karadžića, Slobodana Miloševića). Zbog komercijalnog efekta, izdavači su se ugledali na nekadašnje proizvođače gramofonskih ploča i svoje proizvode obilježavaju sa: „zlatna“, „dijamantska“ ili „tri x zlatna“ (što znači: tri puta zlatna), ili „Najtraženiji CD decenije“.

Problemu tematike pjesama koje su snimljene na novim nosačima zvuka treba posvetiti posebnu pažnju, jer predstavljaju njihovu najvažniju osobinu. U vrijeme u kojem su nastale, i nastaju ove „junačke pjesme“ novijeg sloja, desilo se mnogo toga što je moglo da predstavlja inspiraciju za određenu grupu novih stvaralaca guslarskih pjesama. Heterogenost događanja u posljednjim decenijama iznjedrila je najrazličitije sadržaje, počev od onih koje je odlikovao svojevrstan globalni pristup, do onih koji su se bavili pojedinačnim događajima. Evidentno je da se dosta guslara bavilo raspadom Jugoslavije, a posebno ratom na širem prostoru. Pritom, najviše je tema vezanih za Srbiju i srpstvo – bez obzira da li su autori iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine ili Srbije. Vjerovatno je to razlog što je i kvalitet stihova često ispod svakog kriterijuma, s obzirom da je politikanstvo dominantno u svakom novom tekstu. Razne „srpske teme“ i sudbine se opisuju na različite načine, a među njima je posebno zanimljiv naslov „Ultimatum“ gdje se opisuju navodni uslovi koji su Srbima, koji žive na širem prostoru, postavljani kroz cijelu istoriju i njihovo odbijanje. Odnos guslara i tekstopisaca prema svom nasljeđu dosta je uslovljen kontekstom političkih dešavanja, naročito posljednjih godina. Pored opštih tema kao što je odnos dva „vođa“ Njegoša i Karađorđa („Sa Lovćena i Oplenca“), opisana su i najnovija događanja u Crnoj Gori: „Crnogorska Spartanka“ Veljka Đuranovića, „Srpska Sparta“ Maksima Vojvodića, „Milova izdaja“ Zorana Plemića, itd.

Paralelno uz ove „političke“ teme, guslari su prešli i na druge koje su vezane za žene. Ova tematika nije nova, ali se ranije povremeno javljala i to u obliku svojevrstnih lirskih epizoda. Sada je to uzelo široke razmjere i već na naslovima stoje imena osoba o kojima se pjeva: „Jelena“ („O tajnoj ljubavi Jelene, kćerke knjaza Nikole i jednog oficira“), „Jana“, itd. Kao što je stvaralaštvo iz prethodno navedenih oblasti otišlo u neželjenom pravcu, tako i poezija o ženi sve češće ima elemente erotike, pa i pornografije; opisi ženske ljepote, a posebno djelova tijela, sve češće se mogu čuti na guslarskim priredbama. Vrhunac je opisivanje ljubavnog čina koji publika, nažalost, obavezno pozdravlja velikim aplauzom.

Svakako da je Crnoj Gori potrebno novo narodno muzičko stvaralaštvo koje će obrađivati savremene teme, ali ne na ovaj nekulturan, nepismen način,

politikantski... Očigledno da je ova vrsta narodne muzike prevashodno socijalni fenomen, pa mu prema tome treba prići sociološkim aparatom. Veoma oprezno. Nasilje počinje već od naslova pjesme koja se izvodi uživo ili na nosaču zvuka i pravo je ogledalo napretka primitivizma. Iako je teško dokazati, maligni talas ovog novog guslarskog stvaralaštva zahvatio je skoro sve guslare. A bilo je takođe sasvim lako učiniti nešto drugo: prihvatiti želje naroda, oplemeniti pjesmu i vratiti je u onoj formi koja je u granicama dobrog ukusa i elementarnog dostojanstva. Umjesto toga, na novim albumima se, praktično za vječnost, urezuje dokument neprevaziđenog primitivizma koji hara po kućama, radio i TV stanicama, koncertnim i sportskim salama, internetu, i postepeno izbacuje iz igre jednog po jednog predstavnika prisnog, autentičnog, kulturnog odnosa prema guslarskoj pjesmi. Ovo se mora podvući u sadašnjem trenutku kada se optužuju neki „intelektualci i izrodi nacije“ da dižu glas protiv te svetinje „koja nas je održala, njojzi hvala“. Nije istina. Ljubitelji novog šunda istrebljuju originalnu narodnu guslarsku pjesmu, dok se industrija za proizvodnju muzičkog otpada već odavno pridružila – a iz nepoznatih razloga i štampa – koja ozbiljno komentariše jednu očajnu lakrdiju. Pored takozvanih „novokomponovanih pjesama“ i „turbo-folka“ sada imamo priliku da slušamo i „novokomponovano primitivno guslanje“.

Literatura

- Beking, W. G., *Der musikalische Bau des montenegrinischen Volksepos, VIII–IX*, Amsterdam, 1933.
- Jerkov, S., *Ispitivanje muzikalnosti djece u Crnoj Gori*, magistarski rad, Titograd, 1986.
- Jerkov, S., *Uvod u muzički folklor Crne Gore, Paradigme diskursa kulture u Crnoj Gori*, knjiga 21, CANU, Podgorica, 2019.
- Minić, V., *Domaće i ruske teme, Globalna skica folklorne sredine i njeni vaspitni uticaji*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990.
- Vešović, R. J., *Pleme Vasojevići*, reprint izdanje, Državna štamparija, Sarajevo, 1935.
- Vlahović, M. S., *Crnogorska muzika, Muzička enciklopedija*, sv. I, Jugoslavenski leksikografski zavod Zagreb, 1971.
- Vlahović, P., *Neke etničko-antropološke karakteristike sela Crne Gore na Durmitoru, prilozi proučavanju etničkih procesa*, Prijepolje, 1987.
- Vujošević, N., *Što mi ti je da mi ti je*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986.
- Vukmanović, J., *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988.
- Wunsch, W., *Die Geigentechnik der südslavischen Guslaren*, Wien, 1934.

Slobodan JERKOV

THE DOWNFALL OF PLAYING GUSLE

Ever since the traditional singing with gusle began in Montenegro, various events have been an impetus for the singers-chroniclers. In recent times, new lyrics have been created, decasyllabic rhymings, and so a different style was created than the one used in the old epic heroic songs. Unfortunately, when it was expected that singing with gusle to be raised to an even higher – artistic level, we are witnessing the presence of a growing kitsch that suppresses the part what made the Montenegrin tradition singers famous and respected in the world.

Keywords: *Montenegro, gusle, lyrics, kitsch, audience*